

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ

ВЕК СРПСКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015)

I–III

Књига I Историја

Косовска Митровица
2016.

САДРЖАЈ

НАПОМЕНЕ ЧИТАОЦУ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА ЗБОРНИКА	XI
ПРЕДГОВОР УРЕДНИКА КЊИГЕ I	XV
Јован Ј. Алексић КОСОВСКА МИТРОВИЦА, НОВЕМБРА 1915. ГОДИНЕ	1
Стефан И. Анчев КОСОВО И МЕТОХИЈА У СРПСКОЈ ПОЛИТИЦИ УЧИ И ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	23
Марко П. Атлагић, Миленко Ђ. Мацура ВЕЛИКИ РАТ (1914–1918) КАО ГЛОБАЛНО ПИТАЊЕ	35
Младен Ј. Бајагић, Ивана С. Крстић Мистрицеловић АУСТРОУГАРИ У ОСВОЈЕНОЈ СРБИЈИ – РАЈСОВ ДОПРИНОС ИДЕНТИФИКАЦИЈИ КРИВАЦА ЗА РАТ	43
Иван М. Башчаревић КОСОВО И МЕТОХИЈА У РАТНИМ УСПОМЕНАМА ОГИСТА БОПА	63
Славиша И. Бишевац КОСОВСКА МИТРОВИЦА У ВЕЛИКОМ РАТУ	77
Душан М. Бојковић, Момир Ј. Нинковић „РАТНА ЕПОПЕЈА КАКВЕ НИЈЕ БИЛО У ИСТОРИЈИ РАТОВА”. МИЛУТИН ВЕЛИМИРОВИЋ О ПОВЛАЧЕЊУ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ 1915–1916.	99
Владан Р. Виријевић ПРИЗРЕН У ДАНИМА ОДСТУПАЊА СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ЈЕСЕН 1915. ГОДИНЕ	129
Јрослав Вишняков Валерианович «СЕРБСКАЈА ГОЛГОФА» В ДОНЕСЕНИЈАХ РУССКИХ ВОЕННОГО И ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО АГЕНТОВ	149

Радослав Ђ. Гађиновић НАУКА ЗАПАДНИХ СИЛА У СЛУЖБИ ПОЛИТИКЕ НАСИЉА НАД СРБИМА НАКОН ВЕРСАЈСКОГ МИРОВОНОГ СПОРАЗУМА	171
Адријана Т. Грмуша, Слађана З. Младеновић ПОЛОЖАЈ И ДЕЛОВАЊЕ СРПСКОГ ДРУШТВА ЦРВЕНОГ КРСТА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ СРБИЈЕ 1915–1918. ГОДИНЕ	197
Милан Н. Гулић ДАЛМАТИНСКА ЈАВНОСТ И СЛОМ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	215
Здравко М. Делетић ПЛАНОВИ И АКЦИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА СЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ 1914–1918.	237
Зоран М. Јовановић ТРАГОМ МАЛО ЗНАНОГ ТЕКСТА АРЧИБАЛДА РАЈСА ПОВОДОМ ОТКРИВАЊА ПРВОГ СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА СРПСКИМ ВОЈНИЦИМА СТРАДАЛИМ У РАТОВИМА 1912–1918. У СИРОГОЈНУ 1922. ГОДИНЕ	255
Кострикова Елена Гавриловна ПЛАНУ РУССКОГО ВОЕННОГО КОМАНДОВАНИЯ ПО СПАСЕНИЈУ СЕРБИИ ОСЕНЬЮ 1915 Г. ПО МАТЕРИАЛАМ РГВИА	271
Костриков Сергей Петрович ОТКЛИКИ В РОССИИ НА ТРАГЕДИЈУ СЕРЕСКОЙ АРМИИ (ПО МАТЕРИАЛАМ РУССКОЙ ПРЕССЫ)	291
Саша С. Марковић ЈАША ТОМИЋ И „АЛБАНСКО ПИТАЊЕ”	307
Александар П. Растовић, Стефан З. Стаменковић РАТНИ ДНЕВНИК НИНКА ПЕТРОВИЋА О ПРИЛИКАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ	325
Божица Ж. Славковић ПРИЗРЕН У ЈЕСЕН 1915. ГОДИНЕ – ПОЧЕТАК АЛБАНСКЕ ГОЛГОТЕ	339
Александар Д. Стаматовић ПРОЛАЗАК СРПСКЕ ВОЈСКЕ ПРЕКО ЦРНЕ ГОРЕ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ (ПРЕМА ЦРНОГОРСКИМ ИЗВОРИМА)	365

Саша Д. Станојевић КОСОВСКА МИТРОВИЦА У ДАНИМА ПОВЛАЧЕЊА, НОВЕМБРА 1915. ГОДИНЕ	383
Биљана Љ. Стојић ГЕНЕРАЛ ПИЈАРОН ДЕ МОНДЕЗИР И СРПСКА ГОЛГОТА	405
Данијела Т. Тешић Радовановић, Бранка М. Гугољ СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА КАО КОЛЕКТИВНЕ МЕМОРИЈЕ СРПСКИХ РАТНИКА СТРАДАЛИХ У РАТУ 1914–1918. ГОДИНЕ	427
Дејан М. Тудић ТЕМАТСКЕ И ЕСТЕТСКО-СТИЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ СРПСКОГ „РАТНОГ СЛИКАРСТВА” ОД 1912. ДО 1918.	437
Јована Д. Шаљић, Милун С. Стијовић РЕГРУТАЦИЈА АЛБАНАЦА У СРПСКУ ВОЈСКУ 1915. ГОДИНЕ: УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ	455
Раденко Љ. Шћекић ВИЈЕК ГЕОПОЛИТИЧКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015)	471
Vojćeh S. Šćepanski POVLAČENJE SRPSKE VOJSKE PREKO ALBANIJE 1915/1916. GODINE PRIMERI SEĆANJA U SRPSKOM KOLEKTIVNOM PAMĆENJU	489

ПРОФ. ДР АЛЕКСАНДАР П. РАСТОВИЋ¹

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ, БЕОГРАД
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, ДЕПАРТМАН ЗА ИСТОРИЈУ

СТЕФАН З. СТАМЕНКОВИЋ²

ЂУПРИЈА

РАТНИ ДНЕВНИК НИНКА ПЕТРОВИЋА О ПРИЛИКАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: Овај рад има за циљ да представи прилике на Косову и Метохији крајем 1915. године на основу ратног дневника Нинка Петровића, тада војника Бачког батаљона. Аутор ових бележака дао је значајне податке за разумевање околности под којима се српска војска под налетом непријатеља повукла на Косово, заједно са српском владом и хиљадама избеглица. Описани су непријатељски покушај опкољавања српске војске на Косову, драматична ситуација која је претходила одлуци српске владе о повлачењу преко албанских планина, састанак Врховне команде на коме се расправљало о могућем противудару, повлачење према јадранској обали, напади четвртог непријатеља – Албанаца, и приспеће у Скадар.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први светски рат, ратни дневник, ситуација на Косову и Метохији, албанска Голгота.

1 sa2069@eunet.rs

2 stamenkovicstefan23@yahoo.com

У години када се обележава један век од голготе српског народа и војске, желели смо не само да подсетимо на тај догађај, већ да покушамо да пронађемо нове чињенице које ће нам помоћи да сагледамо целовиту слику једног од најдраматичнијих догађаја Великог рата, у које несумњиво спада српско повлачење преко Косова и Метохије и албанских планина, на јадранску обалу 1915. године. Иако је ова тема проучавана у српској историографији, још увек нису откривени сви аспекти догађаја који се односе на прилике на Косову и Метохији у време када се у тај део српске државе слило на десетине хиљаде војника, обичних људи и деце, услед непријатељског напада у јесен 1915. године. Поред проучавања релевантне историјске грађе, значајне за овај период српске историје, историчари су годинама уназад користили дневничке и мемоарске записе преживелих учесника голготе, војника, државника, страних медицинских радника и посматрача и обичних грађана, који су поред уопштених догађаја и процеса за време Великог рата, неретко у себи садржавали и субјективне осећаје аутора, њихове погледе и ставове и, што је изузетно значајно, описе појединих ситуација и околности, које историографија још увек није у довољној мери обрадила.

Један од таквих вредних списа јесу ратне белешке Нинка Петровића које носе наслов *Из њраичних дана Срдије 1914–1918*.³ Његове мемоарске забелешке имају велику историографску и документарну вредност јер представљају занимљива запажања и погледе на драматичне догађаје с краја 1915. године, настале из пера гимназијалца, припадника Бачког батаљона који је у тим судбоносним тренуцима поделио све страхоте српске Голготе са својим вршњацима, односно са српским народом и војском која се повлачила ка Албанији.

Петровићева запажања из Великог рата пренета су у мемоаре који су сада похрањени у Архиву САНУ под сигнатуром 14499. Ови списи, на 433 страница једнострано куцаног текста, састоје се из четири дела, која означавају тематске целине, и подељени су на укупно педесет глава. Први део, под називом *На своме њлу*, садржи четрнаест глава и на свом крају приказује управо оне догађаје везане за стање на Косову и Метохији крајем 1915. године. У другом делу, који је насловљен *У изиансиџу*, аутор у почетним главама бележи своја запажања приликом повлачења преко албанских планина и напада албанских племена, а затим детаљно описује долазак на јадранско приморје и пребацивање војске на Крф. Наслов *Солунски фронт* припада трећем делу ових мемоара и у њему

3 Архив САНУ (=АСАНУ), 14499 Нинко Петровић, *Из њраичних дана Срдије 1914–1918*.

се у чак деветнаест глава приказују догађаји од почетка 1916. до завршетка рата, међу којима је посебна пажња усмерена на учешће ђака у борбама на Кајмакчалану, наставак прекинутог школовања у битољској гимназији у Волосу и пробој Солунског фронта. У последњем делу ових мемоара, под називом *На разореном оњишиу*, аутор бележи стање у опустошеној Србији по доласку са фронта, у подринском крају и пише о погинулим члановима своје породице. У Првом светском рату изгубио је оца и двојицу рођене браће.

У поговору овог дела Петровић наводи да је много година касније, путујући по службеној дужности на сам југ југословенске државе, гледајући у врхове Кајмакчалана и запитавши се да ли је било вредно гинути, одлучио да своје ратне успомене преточи у мемоарско дело које би дало допринос разумевању и проучавању Великог рата. Иако аутор не наводи годину почетка писања дела, нити када је оно завршено, у његовој аутобиографији која се налази у истој фасцикли са ратним списима, и у којој наводи своје радове, међу којима и ове ратне белешке, стоји датум 2. јун 1978. године. Имајући у виду да су ратни записи *Из њираичних дана Србије 1914–1918* пристигли у Архив САНУ 1983. године, као поклон једног угледног новинара, а да је сам Нинко Петровић преминуо 1981. године, сматрамо да је аутор своје ратне мемоаре завршио крајем седамдесетих година XX века.

О Петровићу је својевремено посебно поглавље и краћу биографију приредио Драгољуб Јовановић, његов партијски друг из Земљорадничке левице у другом тому својих чувених *Мегаљона*. Иначе, он о Петровићу није имао лепо мишљење, сматрајући да је био склон великом трошењу новца, лагодном животу, да је био лош говорник, као и да је показивао велику страст према власти. За њега је Петровић био „само нужно зло, личност у чијој адвокатској канцеларији су се одржавали састанци левих земљорадника” (Јовановић, 2008, стр. 419).

Аутор поменутих белешки је рођен у селу Белотићу, у подринском округу 1896. године. До почетка Првог светског рата похађао је гимназију у Шапцу, да би 1915. године био регрутован у Бачки батаљон, и као његов војник прешао Албанију исте те године. После краће војне обуке упућен је на Солунски фронт, где се од 1916. борио као поднаредник – ђак у I Пешадијском пуку Моравске дивизије. Заједно са другим припадницима Бачког батаљона, по наређењу из команде, упућен је у грчки град Волос, где је похађао седми и осми разред гимназије и успешно положио матурски испит. Ускоро се поново вратио на Солунски фронт, и то у време

најжешћих борби и његовог пробоја. После рата се вратио у Србију и родни крај. Био је носилац Албанске споменице.

По завршетку Великог рата Петровић је у Београду студирао права која је завршио 1922. године. Након студија био је цариник у Војводини, а затим је почео да се бави адвокатуром и политички се активирао као припадник левог крила Земљорадничке странке, где је био на положајима организационог и генералног секретара. Због тесне сарадње са комунистима и политичких активности често је хапшен. У периоду 1929–1941. био је стални бранилац комуниста пред Судом за заштиту државе. Марта 1940. године приступа Народној сељачкој странци и постаје њен помоћни секретар. За време Другог светског рата био је заробљен и одведен у Немачку, где је прошао чак кроз осам логора, да би пред крај рата био одведен у Украјину на погубљење, а затим због брзог напредовања Црвене армије и великог броја кандидата за погубљење враћен у Стразбур, где је дочекао крај рата. Ослобођен је крајем фебруара, а у Београд је стигао априла 1945. године. У периоду после ослобођења покушао је да преузме лидерство у Народној сељачкој странци. Уз помоћ нових комунистичких власти организовао је конгрес странке 11. августа 1946, на коме су из чланства искључени Драгољуб Јовановић и Радомир Тодоровић (Исто, стр. 423). Након тога постаје генерални секретар Уједињене земљорадничке левице, која практично никада није заживела. Био је и помоћник јавног тужиоца Југославије и Србије, а марта 1946. је постављен за председника Извршног народног одбора Београда, што је у ствари представљало функцију првог градоначелника Београда послератне комунистичке Југославије. Такође, био је и савезни и народни посланик (АСАНУ, 14499). Умро је 30. марта 1981. године у Београду („Од Бачке чете до градоначелника”, 2014).

Иако је, по Драгољубу Јовановићу, Нинко Петровић био у најмању руку контроверзна личност, то не умањује вредност његових ратних бележака које представљају драгоцену хронику ратних, политичких и свакодневних дешавања током Првог светског рата, са посебним освртом на ратну голготу 1915. године. Стање на Косову и Метохији у јесен 1915. аутор је приказао у четири главе свог дневника (глава 12. „Удар са леђа”, глава 13. „Покушај опкољавања на Косову”, глава 14. „Пећ и Призрен – ломача тешког наоружања” и глава 15. „Четврти противник”). Затим следе: глава 16. „Влада у беспућу”, глава 17. „У кршевима Албаније” и глава 20. „Пут Бачког батаљона”. У својим записима из доба Великог рата посебно место је посветио формирању Бачке чете, стању на Косову и Метохији крајем 1915. године, повлачењу преко Албаније, Солунском

фронту и гимназији у Волосу. Ауторов опис догађаја има посебан значај и тежину јер их приказује из угла појединца, што је веома важно за разумевање многих догађаја из Великог рата. Овај рад је управо допринос проучавању улоге обичног човека у Великом рату.

Позив на војну дужност регрута рођених 1896. године у окружном надлештву у Ваљеву није мимоишао аутора ових ратних списа. Октобра 1915. године, преко Младеновца, са десетинама других ђака, пристиже у Ниш, ратну престоницу Србије. О овом доласку каже: „Сред ратног метежа који је настао у Нишу, где је се непријатељ са истока опасно приближавао, упали смо и ми ђаци регрути” (АСАНУ, 14499, стр. 98). Окружна команда, по речима аутора, није знала шта да ради са читавом генерацијом регрута рођених 1896. године. Врховна команда је одбила да себи натовари и бригу о регрутима који још нису били војници, док Министарство војно није имало ни службу ни изворе снабдевања за њих. За три дана се скупило око двесто регрута, који су коначно добили наређење Окружне команде да се преко Приштине упуте у Урошевац. Из Ниша су се пешице упутили према Прокупљу и Куршумлији, потпуно сами без вођства и команде, разбијени у групе, изгладнели и покисли. После три дана хода стигли су у Подујево где су спавали под крошњама дрвећа, пошто су једине две друмске кафане у том месту биле крцате војницима и избеглицама. Затим су се упутили у Приштину, где су били смештени у топовске шупе, отворене са две стране, у којима због снажног ветра никако нису могли да се угреју. Следећег дана кренули су пут Урошевца, преспавали у једном селу, и коначно стигли на одредиште. О овоме је аутор забележио следеће:

„После још једне, још теже проведене ноћи у неком селу, стигли смо најзад у Феризовић. Овде нас нада није изневерила. Чекала нас је касарна, собе са војничким креветима, топла ћебад и вечера. Поспали смо као јагањци после вечере, први пут од када смо напустили родитељски дом” (АСАНУ, 14499, стр. 99).

Међутим, управо те ноћи је стигло обавештење да су Бугари пробрили српске положаје код Качаника и да су се упутили према Урошевцу, због чега су регрути хитно морали да се врате за Приштину. Пошто је пристигло још много ђака, њихов број је нарастао на осамсто. Том приликом је образован Ђачки батаљон који се састојао од четири чете. О овоме аутор бележи: „Примили смо пушке, бајонете, фишеклије са бојевом муницијом, шињеле и шајкаче... Постали смо војници” (Исто).

За тему овог рада значајан је приказ драматичних догађаја на простору Косова и Метохије, у периоду од непријатељског освајања Крушевца 7–8. новембра 1915, до доласка српске војске и избеглица у Скадар почетком 1916. године. У тринаестој глави, под називом „Покушај опкољавања на Косову” аутор наводи да је непријатељ српској војсци непрестано намећао одлучујућу битку, што је српска Врховна команда упорно избегавала. Даље бележи да је заузећем Крушевца 7–8. новембра непријатељу у руке пао велики плен (муниција и топови) и да се од тог тренутка интензитет повлачења војске и хиљада избеглица појачава, нарочито правцем кроз Ибарску клисуру у којој је због огромне гужве био блокиран саобраћај. Уследио је жесток притисак непријатељске војске са севера:

„Непријатељски авиони су имали јевтин плен. Надлетали су, бацали бомбе и митраљирали гомиле војника и избеглица, бацали летке којима су позивали војнике да баце оружје и предају се јер је свака даља борба била узалудна. Избеглицама су обећавали миран и несметан живот код својих кућа” (Исто, стр. 104).

У истој глави, аутор се осврће на активност бугарских и аустријских агената на Косову и Метохији. Наводи да су се „разлили по шиптарским селима Косова и Метохије дижући их на борбу против Срба” (Исто). Из својих магацина, делили су им оружје и организовали албанске заседе које су нападале српске јединице и скупине недужних избеглица. Једно од првих места где су се Албанци организовали и одакле су нападали Србе је био Исток. У време пада Крушевца, око Митровдана 1915. године, Бачки батаљон је кренуо из Приштине, преко Штимља према Призрену. О покрету своје јединице, аутор наводи:

„Последњих дана је топовска канонада одозго са севера, од Преполца и Мердара и одоздо од Качаника свакога јутра била све ближе. Од прексиноћ смо по ноћи чули митраљеску и пушчану ватру. Одозго са севера је јуче била још ближе. Читава ноћ нисмо ока склопили... Кроз Приштину је данима пролазила комора у правцу Призрена. Од јутрос кроз варош навиру и пешадијске јединице. Пре подне смо и ми добили наредбу за покрет” (Исто, стр. 107).

О приспећу у Призрен, Петровић пише:

„... Призрен... стари Душанов царски град из народних песама, из професорских предавања и ђачке маште – јадно је сада изгледао. Још

нас јадније дочекао. Био је пун војске, артиљеријских и коњских запрега, пешадијских јединица, избеглица, жена и деце, на киши, у блату и у страху. У препуној касарни, на голом поду смо преноћили. Неки другови на мокром поду од цигаља по ходницима. Чекали смо, као и читава војска и избеглице шта ће нам донети сутрашњи и следећи дани” (Исто, стр. 108).

Сликовито описујући изглед покислих и промрзлих младића који су морали да прекину регрутску обуку ради повлачења, наводи да су испод шињела и шајкача носили ђачке униформе и да је свако од њих имао по пушку. Описујући борбе око Качаника новембра 1915. године, истиче да је управо овај неуспех српске војске да се пробије кроз стратегијски важну Качаничку клисуру и ступи у контакт са савезницима довео до одлуке Врховне команде о повлачењу преко Албаније. У истој глави наводи да су непријатељске трупе успеле да продру до Косова и Метохије, и да су савладавајући отпор српских заштитних јединица, успеле да се пробију све ближе. Бугарска војска је надирала из правца Приштине, и код Липљана наметнула тешку борбу српској војсци. Ова варош је била изузетно важна јер се налазила на путу за евакуацију заостале муниције и ратног материјала, који је непријатељ заузимањем пресекао. На другој страни, из правца Митровице према Пећи, српске заштитне јединице су успешно задржавале непријатеља и успоравале његов продор са те стране.

Анализирајући албански фактор на Косову и Метохији у време голготе напомиње да су се Албанци ставили у службу освајачких војски српских противника, од којих су примали наоружање. Само се око Баковице у то време појавило на десетине наоружаних албанских скупина, које су тукле и убијале недужне српске избеглице, војнике, нападале и пљачкале свакога ко би заостао за колоном. На крају тринаесте главе, сликовито приказује долазак избеглица на Косово:

„Густе колоне војске и грађана, пешака и коњаника, артиљеријских запрега и министарских аутомобила и фијакера, коморе и избеглица, гушиле су се на друмовима Косова и Метохије. Хрлило је од Косовске Митровице и Приштине ка Пећи и Призрену, последњем још слободном крајичку Србије, на путу ка кршевитим албанским и црногорским планинама, и Јадранском мору преко њих” (Исто, стр. 106).

У четрнаестој глави, која носи назив „Пећ и Призрен – ломача тешког наоружања”, представио је драматичне тренутке пред сам полазак

преко албанских планина. Поступајући по наређењу Врховне команде, српске армије су морале да униште све своје тешко наоружање, колску комору, залихе хране и муниције и крену преко албанских планина гоњени од три непријатеља позади, и са новим испред себе (мислећи на Албанце). Управо је спаљивање свег наоружања, по мишљењу аутора, представљало најтежи тренутак за српског војника у рату. У истој глави, даље се наводи:

„Ових последњих дана новембра на граничном крајичку своје земље, код Пећи и Призрена, сакрило је се и сабило све што је од Србије остало. Војска, рањеници, комора, штабови армија, дивизија и разних других команди, Влада, Народна скупштина, двор, остаци разних надлештава и установа, страна дипломатска представништва, разне наше и стране мисије. Сливало је се овде истовремено и гушило се на малом простору. Читава позадина војске, бескрајне колоне возила разних врста, ... батерије које су извршиле последњи задатак и напуштале положаје сада су се гомилале око вароши. Брда сандука са пушканом и артиљеријском муницијом, храном и другим ратним материјалом израсла су по пољу испред вароши. Батаљони и пукови су испред обадве ове вароши хитно утврђивали одбрамбену линију, да би омогућили извлачење војске” (Исто, стр. 109, 110).

Приказујући повлачење небројено много избеглица у Пећ и Призрен, аутор у даљем тексту наводи:

„Море избеглица је се са разних страна такође сливало овде. Узалуд су се читаве њихове породице смуцале по вароши тражећи склониште од кише која је непрекидно данима ромињала. Испод мокрих кабаница и ћебади пребачених преко главе препознавали су се поједини професори универзитета, академици, бивши министри, познати књижевници и уметници и разни други људи науке, културе и политике, неиспавани, у изгужваноме оделу, зарасли у браду” (Исто, стр. 110).

У Пећ је, по речима Петровића, стигла Народна банка и Главна државна благајна. Пре тога, вредносни товар је у Косовској Митровици претоварен у више десетина сељачких кола, и под јаком војничком стражом допремљен у Пећ. Овде су сандуци са златницима, сребрним динарима и папирним новцем истоварени, пошто се колима даље није могло. Један београдски полицајац је добио задатак од Владе и Врховне команде да конфискује коње из колских запрега, од војника, грађана и понеког

великодостојника, како би образовао довољно велики караван на који би могли да се натоваре сандуци са златом. Затим се са наоружаном војничком пратњом упутио према албанским планинама.

О последњем заседању српске Врховне команде на својој територији, у Призрену, 24. новембра 1915. године, стоји да је тада издата начелна директива армијама о повлачењу преко Албаније и Црне Горе у Скадар. Том приликом су дати правци повлачења. Српска Врховна команда на челу са војводом Путником је потом кренула преко Љум Куле за Скадар.

Поред описа ужасног стања у коме се налазила војска и хиљаде избеглица у колонама на Косову и Метохији, пред сам полазак кроз непроходне албанске пределе, у својим ратним записима аутор се осврнуо и на драматичну ситуацију приликом састанка четворице најзначајнијих српских генерала у Пећи, када се разговарало и о могућем противудару и одлучујућој бици, коју је предлагао командант Прве армије, војвода Живојин Мишић. На седници која је трајала неколико дана, ипак је превагнуло мишљење команданта Друге армије, војводе Степе Степановића, који је по речима аутора сматрао да је противофанзива у супротности са директивом Врховне команде, која настоји да до краја сачува што више борбену способност војске, не упуштајући се у одлучну битку. Друга двојица генерала, Павле Јуришић Штурм и Михаило Живковић, у почетку су више нагињали предлогу војводе Мишића, да би после дуже дискусије и анализе предлога, прихватили опрезност војводе Степановића. Читаву драматичну ситуацију осликава понашање генералштабног потпуковника који је док је водио записник, чувши одлуку генерала, за тренутак застао са писањем, занемео и спустио перо на сто, не могавши да се помири са одлуком о повлачењу и уништавању тешке артиљерије и залиха муниције.

Почетак спаљивања тешког наоружања и свега што се није могло пренети преко албанских врлети описано је следећим речима:

„Језиву слику у ноћи су представљале многобројне ломаче на којима су пламтиле стотине коњских и воловских кола са арњевима и читавим својим товарима. Још веће су биле ноћне буктиње, које су у мору свакојаким хартија гурале и драгоцену документа и књиге, културно благо српске историјске прошлости” (Исто, стр. 153).

Аутор даље наводи правце повлачења који су договорени на састанку генерала. Описујући повлачење Трупа Нових области, Моравске дивизије другог позива, Вардарске дивизије првог позива и Комбинованог одреда

правцем Призрен – Љум Кула – Везиров мост – Ороши – Пуки – Скадар у седамнаестој глави под називом „У кршевима Албаније”, аутор наводи да су одмах по ступању на албанско тле почели организовани напади добро наоружаних албанских домородаца. Код села Крума иза Везировог моста 3. децембра 1915. Албанци су изненада напали јединице Моравске дивизије у покрету. Нападаци су били наоружани до зуба, и уз најмодерније пушке и велики број бомби, имали су један брдски топ и један митраљез. После дуготрајне и тешке борбе, српске јединице су успеле да одбију Албанце, али су имале велике губитке. По речима аутора погинуло је много војника и деветорица официра, уз то је био и велики број рањених које је требало носити.

„Међу погинулим официрима су била три потпуковника, два команданта батаљона и командант Трећег пешадијског пука, др. Тодор Павловић, један од пешадијских команданата са докторском титулом, дотле истакнутог и храброг ратног команданта” (Исто, стр. 132).

Овај напад је представљао само почетак онога што је уследило даљим одступањем српске војске у дубину албанске територије.

У двадесетој глави, која носи назив „Пут Бачког батаљона”, аутор приказује четврти правац одступања српске војске преко Албаније, периферијом ове земље, паралелно са правцем српско-албанске границе. Према плану Врховне команде, правцем Призрен – Љум Кула – Васјат – Пишкопеја – Дебар – Струга – Охрид, кренуле су Тимочка војска и Коњичка дивизија, како би помогле Битољској војсци која се налазила у веома тешком положају.

Управо овим правцем повлачења кренуо је и Бачки батаљон Нинка Петровића. О почетку голготе свог батаљона он наводи:

„Била је средина новембра када смо пошли из Призрена. По поласку, из војне пекарнице смо примили по један још топао тајин хлеба уз упозорење подофицира: то је следовање за четири дана, за читав пут преко Албаније... Ишли смо друмом за Љум Кулу. Киша је немилице тукла, хладноћа продирала до сржи у костима. Клипсали смо тако мокри. На састанцима није било сувог места да се склонимо од кише, него смо стајали и кисли. Упоредо са нама ишле су друге разне јединице. По мраку смо стигли у Љум кулу” (Исто, стр. 150).

После прве ноћи проведене ван своје домовине, регрути Бачког батаљона, заједно са осталом војском, кренули су, уместо десно према

Скадру, куда је ишла остала српска војска, лево, узаним путељком који су аустроугарски ратни заробљеници и млади српски регрути просекли кроз шумовите пределе североисточне Албаније. О овим тренуцима аутор је забележио:

„Новембарски дани су били кратки, а пут са брда на брдо све напорнији. Сатима смо се пењали и силазили узбрдо и низбрдо, а на крају је изгледало да се са једног на друго брдо каменом из руке може добацити. Нигде се није могло сагледати краја овим нашим мукама по албанским брдима” (Исто, стр. 151).

Прешавши мост у месту Бицај и изашавши после три дана екстремно напорног пута на колико-толико проходан друм за Пишкопеју, српска војска је наилазила на албанске трговце и мештане. О томе, аутор је забележио следеће:

„Четвртога дана смо најзад изишли на друм за Пишкопеју. Предео је био нешто питомији и насељенији. Сретали смо мештане. Нису нас очевидно марили, али су мирно пролазили. Јер нису могли друкчије. По негде су износили нешто хране да нам продају. Полу дивљих крушчица и киселих јабучица. Негде чак и проје са парчићима тврдог и киселог сира. Али су тражили звечећу монету, злато и сребро. Или пљачки – одело и рубље са себе. За папирне новчанице нису хтели да чују. Гладним очима смо гледали на храну и пролазили, а они су још гладнијим очима потајно гледали наше пушке, али се нису усуђивали да их траже у замену за хлеб. Наши официри су за читаво време док смо пролазили поред ових продаваца поред пута дежурали и обезбеђивали их. Јер је при поласку из Призрена издато строго наређење, да се никакво насиље и отмица хране од становништва не сме вршити” (Исто, стр. 153).

Међутим, страховита глад, изнемоглост и очајно стање младих припадника Бачког батаљона приморали су неке од њих да се оглуше о наређење Врховне команде, и на силу покушају да прибаве нешто хране од албанских мештана у околини Пишкопеје, на правцу повлачења Тимочке војске. Аутор наводи да је са двојцом својих другова, наоружан пушком, ушао у једну албанску кућу и нудећи десет динара тражио храну од домаћина. Како је Албанац извадио пред њих нешто мало брашна и комад сира, то није било довољно и тражили су још. Сматрали су да се за десет динара може много више добити. У једном тренутку су зачули кокошке и погледом упутили домаћина у стају. Албанац се вратио са једном

кокошком, али су српски војници тражили још једну. Тек када је увређени албански домаћин пред њих бацио још једну заклану кокошку, напустили су његов дом, опрезно одлазећи и страхујући од могућег напада са леђа.

Крећући се различитим правцима преко албанских планина, српска војска и народ су, поред природног непријатеља – сурове зиме, болести и глади, имали против себе и албанске заседе у којима је неретко страдало по неколико десетина цивила и војника. О Албанцима је забележио следеће:

„Албански горштаци заштићени тешком проходношћу преко својих планина, каменим кулама са пушкарницама и мартинкама, са којима су ђаволски добро баратали, слободарски су живели у своје крчевитом крају. Скоро сасвим одвојени од остале Европе и збивања у њој и од Цариграда, чији су поданици више по форми него по садржини били, борили су се са природом, бранили од разних насртаја, љубоморно чувајући своју сиротињу и горштачку слободу” (Исто, стр. 119).

Поред убијања Срба, албански походи на избегличке колоне имали су пљачкашки карактер, поготово ако су у питању били богати товари злата и других драгоцености. Често су албански плен представљали стока, храна, оружје, одећа и обућа чувани у комори и др. Један од највећих албанских напада задесио је новембра 1915. Комбиновани одред у клисури Сент Берђ – Блиниште. Том приликом је неколико стотина организованих и веома добро наоружаних албанских брђана напало изморену српску војску, натеравши је на капитулацију. Полагањем „бесе” договорено је да српска војска може да настави свој пут тек пошто уступи Албанцима волове, коње, официрски пртљаг и део коморе. По речима аутора, велику заслугу за масовне нападе на српски народ, током албанске голготе, имали су католички свештеници и фратри који су уместо проповедања мира, међу људима сејали мржњу и позивали на освету за запаљена села током балканских ратова, пљачку и убијање.

У даљем тексту ових ратних списа аутор сликовито приказује стање у Скадру, по приспећу хиљада болесних и изнурених војника и избеглица, посебно истичући безвољност савезника да помогну Србима у најтежим тренуцима. Оштро критикујући политику регента Александра, аутор наводи да је „више бринуо сопствене бриге, него војске и народа. Користећи општу недаћу, утирао је пут своје самодржављу” (Исто, стр. 172). Наредне главе другог дела ратних списа представљају читаве епизоде из страдања Срба на албанском приморју и на острву Видо, пребацивање на Крф и опоравак српске војске.

Стање на Косову и Метохији, у можда најтежим тренуцима по српски народ у новијој историји, представља један чин голготе, за коју сматрамо да почиње оног тренутка када српски сељак, грађанин, као и војник, услед непријатељске најезде мора да напусти своје кућно огњиште и упути се непознато, да би сачувао свој живот и слободу. Ратни записи Нинка Петровића, очевица и учесника најдраматичнијих момената Великог рата, могу само да помогну да се употпуни слика већ историографски темељно обрађеног периода Првог светског рата. Записујући догађаје од регрутовања у Бачку чету, све до пробоја Солунског фронта и завршетка Првог светског рата, аутор је дао значајан допринос разумевању околности под којима су се српска војска и народ повукли са Косова и Метохије, из угла једног младића, у то време необученог регрута. Његов дневник представља драгоцен допринос проучавању политичке и војне историје Србије у месецима најтежих искушења, у којима се нашла српска држава и цео њен народ, али и друштвене историје, јер аутор поред судбински важних догађаја бележи и секвенце из живота обичног човека, војника, његове страхове, наде, разочарања, али и веру у коначни успех и победу, односно повратак у земљу.

ИЗВОРИ

1. Архив САНУ 14499, Нинко Петровић, *Из њриличних гана Србије 1914–1918*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Јовановић. Д (2008). *Мегаљони*, књ. II, Београд: Службени гласник.

ШТАМПА

1. Од ђачке чете до градоначелника. (2014, октобар). *Полиџика*. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Od-djacke-cete-do-gradonacelnika.sr.html> (приступљено 15. 9. 2015).

ALEKSANDAR RASTOVIĆ

STEFAN STAMENKOVIĆ

NINKO PETROVIC'S WAR DIARY ON THE SITUATION
IN KOSOVO AT THE END OF 1915.

Summary

This paper aims to present the situation in Kosovo and Metohija at the end of 1915, according to the war diary belonging to Ninko Petrovic, then a soldier of pupils battalion. The author of these notes gave valuable data for understanding the circumstances under which the Serbian army retreated under the onslaught of enemies in Kosovo, together with the Serbian government and thousands of refugees. The war diary describes a hostile attempt of encirclement of the Serbian army in Kosovo, dramatic situation that preceded the decision of the Serbian government on the withdrawal over the Albanian mountains, a meeting of the Supreme Command on which was discussed about a possible counterattack, withdrawal to the Adriatic coast, fourth enemy attacks – Albanians, and arrival in Skadar.

KEYWORDS: World War I, war diary, situation in Kosovo and Metohija, Albanian Golgotha.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)"1914/1918"(082)
341.322.5(497.11)"1914/1918"(082)
355.48(497.11)"1915"(082)
355.48(497.115)"1915"(082)

BEK српске Голготе (1915-2015) : I-III : [међународни тематски зборник]. Књ. 1, Историја / [главни уредник Урош Шуваковић ; уредио и приредио књигу I Далибор Елезовић]. - Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016 (Краљево : Mak-di). - XX, 499 стр. : илустр. ; 24 cm

"Овај зборник је резултат рада на научноистраживачком пројекту III 47023 'Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција ...'" -> колофон. - Радови на срп. и рус. језику. - Радови ћир. и лат. - Тираж 300. - Стр. XI-XIV: Напомене читаоцу / Урош Шуваковић = Notes to the reader / Uroš Šuvaković. - Стр. XV-XX: Предговор књизи I / Далибор Елезовић = Preface to the first book / Dalibor Elezović. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-6349-065-9
ISBN 978-86-6349-068-0 (низ)

- a) Први светски рат 1914-1918 - Србија - Зборници
 - b) Жртве рата - Србија - 1914-1918 - Зборници
 - c) Србија - Војна историја - 1915 - Зборници
 - d) Косово и Метохија - Војна историја - 1915 - Зборници
- COBISS.SR-ID 225998348

